

OSALLISUUDEN JA SELVIYTYMISEN RAKENTUMINEN PITKÄAIKAISTYÖTTÖMIEN ELÄMÄKERROISSA

Laura Nikka: *VTM, sosiaalityön jatko-opiskelija, Turun yliopisto*

Kirsi Günther: *VTT, sosiaalityön professori (ma.), Turun yliopisto*

laura.nikka@utu.fi; kirsi.gunther@utu.fi

Janus vol. 31 (1) 2023, 43–59

Tiivistelmä

Tutkimuksessa tarkastellaan pitkäaikaistyöttömien selviytymisen ja osallisuuden kokemuksia yhteiskunnan marginaaleissa. Pitkäaikaistyöttömyys lisää usein yksinäisyyden ja osattomuuden kokemuksia sekä aiheuttaa köyhyyttä ja jopa ennen aikaista kuolleisuutta. Kysymme, miten selviytyminen ja osallisuus rakentuvat pitkäaikaistyöttömien elämäntarinoissa? Aineistona ovat viiden pitkäaikaistyöttömän haastattelut, joita analysoimme narratiivisella tutkimusotteella. Tutkimustulosten mukaan elämän aikana omaksutut mallitarinat heijastivat henkilön sisäisiä tarpeita, joihin myös palveluilla kyettiin vastaamaan. Suurin osa haastateltavista muodostivat selviytyjän tarinan. Näissä haastateltavien tarpeet ja resurssit kohtasivat, jolloin sisäinen tarina ja eletty elämä lähenivät. Selviytyminen voimistui osallisuuden laajentuessa eri elämäntilanteille. Osallisuus rakentui tarinoissa tilallisesti, johon vaikuttivat aika ja liike. Selviytyminen oli vähäisintä tarinoissa, joissa esiintyi runsaammin mielen-terveyden oireilua, mutta näissäkin tarinoissa rakentui osallisuuden kokemuksia. Vastapuheen avulla pitkäaikaistyötön pyrki kyseenalaistamaan itseensä kohdistuneita määräytyksiä ja stigmaa.

JOHDANTO

Pitkäaikaistyöttömyyttä ei ole saatu erilaisista yrityksistä huolimatta poistettua 1990-luvun laman jälkeen. Joulukuussa 2021 yli vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä olleita oli 107 300, mikä on 15 400 enemmän kuin vuotta aikaisemmin (Findikaattori 2022). Työttömyys voidaan määritellä työtä vailla olemisen seuraukseksi, josta pitkittyessään saatetaan tulla työttömyyden syy. Pitkittynyt työttömyys saattaa vaikuttaa yksilön aineelliseen ja aineettomaan hyvinvointiin: aiheuttaen taloudellisia, psyykkisiä ja fyysisiä selviytymisen haasteita. Yksilö voi myös syrjäytyä ja kokea osattomuutta. (Leemann ym. 2018.)

Syrjäytyminen voidaan arkikielessä määritellä yksilön syrjään joutumiseksi esimerkiksi työelämästä (ks. Kieli-toimiston sanakirja). Kyösti Raunio (2009) tulkitsee syrjäytymisen ihmisen yhteiskuntaan yhdistävien siteiden heikkoudeksi. Siteet yhdistävät yksilön yhteiskunnan normaaliuteen, jolla arvioidaan ihmisen syrjäytymistä ja osallisuutta (emt). Arvioitaessa osallisuutta merkityksellistä ovat yksilön kokemukset muun muassa yhteisön jäsenyydestä, kuulluksi tulemisesta ja arvostuksen saamisesta sosiaalisissa suhteissaan (Reimer 2004; Thomas 2007; Leemann ym. 2015; Isola ym. 2017). Osallisuuden Raunio (2009, 273) näkee syrjäytymisen vastakohtana.

Janus

Selviytyminen voidaan nähdä kokonaisvaltaisesti yksilön fyysisenä, kognitiivisena, psyykkisenä ja sosiaalisena toimintakyknä erilaisissa vaikeissa elämäntilanteissa. Selviytymistä tukevat sosiaaliset suhteet (Reimer 2004), joissa muodostuu erilaisia arvostuksia ja niissä tuotetaan sekä jaetaan hyvinvointia. Osallisuus ja selviytyminen kytkeytyvät siten kiinteästi toisiinsa. Osallisuuden voidaan nähdä olevan keskeinen osa pitkäaikaistyöttömän selviytymistä, joten siksi sitä on tärkeää tarkastella. (Isola & Turunen 2014; Isola ym. 2017.)

Tässä artikkelissa tarkastelemme pitkäaikaistyöttömien selviytymistä ja osallisuutta. Tutkimuskysymyksemme on, miten selviytyminen ja osallisuus rakentuvat narratiivisesti pitkäaikaistyöttömien elämäntarinoissa? Vastausta tutkimuskysymykseen etsimme viiden pitkäaikaistyöttömän elämäkertahaastattelusta. Aineisto on kerätty pitkäaikaistyöttömien työllistämiseen ja moniammatilliseen palvelumuotoiluun keskittyvän hankkeen osallistujilta, missä he osallistuivat myös matalan kynnyksen sosiaaliseen kuntoutukseen. Lähestymme aihetta aineistolähtöisesti ja paikannamme elämäkertahaastatteluista narratiivisia tapahtumakulkuja tarinallisen kiertokulun teorian (Hänninen 1999) avulla. Tavoitteenamme on tehdä näkyväksi tarinamalleja, joiden pohjalta pitkäaikaistyttömät hahmottavat kokemuksiaan osallisuudesta ja selviytymisestä. (Hänninen 1999, 21, 53.)

Narratiivisesti selviytymistä on tutkittu muun muassa suhteessa köyhyyteen, sairauteen ja työttömyyteen (Kortteinen & Tuomikoski 1998; Hänninen 1999; Poijula 2007; Isola ym. 2015), mutta tutkimusta selviytymisestä so-

siaalisen osallisuuden näkökulmasta ei juuri ole tehty (ks. mm. Isola ym. 2021; 2022). Tällä tutkimuksella pyrimme osaltamme täyttämään tätä tutkimuksellista aukkoa. Saadessamme elämäkerrallista tietoa asiakkaiden selviytymisestä ja osallisuudesta pitkäaikaistyöttömyydessä voimme lisätä myös ymmärrystä syrjäytymiseen vaikuttavista tekijöistä.

PITKÄAIKAISTYÖTTÖMÄT JA SELVIITYMISEN STRATEGIAT

Pitkäaikaistyötön määritellään henkilöksi, joka on työttömyyden toistuvuuden ja kokonaiskeston perusteella rinnastettavissa yhtäjaksoisesti 12 kuukautta työttömänä olleeseen työnhakijaan (Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta 1295/2002). Työttömyyden pitkittyessä ja vaikeuksien kasaantuessa ihminen voi syrjäytyä ja kokea osattomuutta, joka usein määritellään osallisuuden vastakohtaksi. Osattomuudella saattaa olla monia vaikutuksia yksilön psyykkiseen, fyysiseen ja taloudelliseen hyvinvointiin (Leemann ym. 2015). Tässä tutkimuksessa hahmotamme selviytymistä ja osallisuutta kulttuurisen köyhyyden (Thompson & Wildavsky 1986) kautta. Kyseisessä teoriassa paneudutaan köyhyyttä ympäröiviin kulttuureihin, joissa yksilön tarpeet, resurssit ja selviytymisen strategiat muotoutuvat. Ihmiset voivat selviytyä kasaantuneista vaikeuksista käyttämällä selviytymisen strategioita ja vähentämällä tarpeitaan tai lisäämällä resurssejaan. Yksilöllä ei ole vain yhtä selviytymisen strategiaa, vaan yksilö siirtyilee enemmän tai vähemmän joustavasti strategiasta toiseen. Jotkut näistä strategioista ovat tehokkaampia kuin toiset.

Siksi tulisi tutkia yksilön selviytymisstrategioita ja subjektiivisia käsityksiä. (Isola & Turunen 2014, 9–12.)

Selviytyminen eli resilienssi on prosessi, joka on yksilön kykyä löytää myönteisiä asioita haastavissa elämäntilanteissa. Se on suomennettu usein selviytymis- ja toipumiskyvyksi, kestävyudeksi ja pärjäävyydeksi (Poijula 2018). Sosiaalipsykologisesti selviytyminen tähtää stressaavien emootioiden sääntelyyn, ongelmanratkaisuun sekä yksilön ja ympäristön välisen ahdistavan suhteen muuttumiseen (Folkman ym. 1986; Isola & Turunen 2014, 7).

Lisäksi selviytyminen voidaan ajatella yksilöllisenä prosessina, toimintakykynä ja toiminnan edellytyksinä rakenteissa. Sen (1999) kutsuu mahdollisuutta tavoitella tiettyä toimintaa toimintamahdollisuudeksi. Selviytymisen keskiössä on tällöin prosessi, jossa yksilö tietyn toimintaedellytyksin, toimintakyvyin ja yhteiskunnan tarjoamin toimintamahdollisuuksin pystyy saavuttamaan arvostamia toimintoja (Sen 1999; ks. myös Nussbaum 2011). Yksilön selviytyminen voi vaihdella eri tilanteissa. Yksilö tarvitsee selviytymiseen aineellisia, kuten taloudellisia sekä psyykkisiä, fyysisiä ja sosiaalisia resursseja (Isola & Turunen 2014). Yksilön kyky lisätä resurssejaan riippuu myös pitkälti hänen sosiaalisesta asemastaan sekä hänen sosiaalisten suhteidensa laadusta ja määrästä. Sosiaalisilla suhteilla on todettu olevan keskeinen merkitys esimerkiksi terveenä pysymisessä sekä sairauden ja työttömyyden kanssa selviytymisessä (ks. Kortteinen & Tuomikoski 1998; Reimer 2004; Hiilamo ym. 2011, 10–18; Mikkonen 2012). Isolan ja kumppaneiden (2015) tutkimuksen mukaan

köyhien selviytymistarinoissa kuuluu ihmis- ja luontoyhteyksien, merkityksellisuuden ja arvostuksen lisääntymisen. Osallisuus ja selviytyminen kytkeytyvät näin ollen kiinteästi toisiinsa.

SOSIAALINEN OSALLISUUS

Yksilön selviytymisessä keskeistä on osallisuus (ks. Raunio 2009; Raivio & Karjalainen 2013; Närhi ym. 2013). Osallisuus käsitteenä on kuin sateenvarjo, joka kokoaa alleen erilaisia näkökulmia ja lähestymistapoja. Niissä hyvinvointia tuottavat kokonaisuudet ovat usein jääneet taka-alalle ja yksilön toimijuus on jäänyt irralliseksi. Osallisuus voidaan määritellä liittymiseksi, suhteessa olemiseksi, kuulumiseksi johonkin, yhteisyydeksi sekä mukaan ottamiseksi. Toisaalta se on osallistumista sekä järjestämistä ja johtamista. (Leemann ym. 2015; Isola ym. 2017.) Yksilön toimijuus on keskeistä osallisuudessa. Aina yksilön osallisuus toimintaan ei ole samanlaista: yksilö voi olla jossakin tilanteessa aktiivinen ja toisessa syrjään vetäytyvä. Siten osallisuus ei ole pysyvä tila tai ominaisuus. (Raivio & Karjalainen 2013, 14–15; Leemann ym. 2015.) Osallisuus ilmenee yksilö-, perhe-, yhteisö-, yhteiskunta- ja globaalitasoilla, joissa yksilön vapaudet ja oikeudet vaihtelevat (Leemann ym. 2015; Isola ym. 2017). Osallisuuden retoriikassa yksilön odotetaan osallistuvan ja kantavan vastuuta selviytymisestään ja hyvinvoinnistaan niin yksilö- ja perhetasolla kuin yhteisö- ja yhteiskuntasollakin (Närhi ym. 2013).

Osattomuus on osallisuuden vastakohta. Osattomuutta kokeva yksilö on tilanteessa, jossa hän ei ole osallinen yhteis-

kunnassa tärkeinä pidettyihin asioihin, kuten työpaikkaan tai perheeseen (ks. esim. Närhi ym. 2013). Osallisuuden ja osattomuuden kokemukset ovat yksilöllisiä. Osallisuuteen vaikuttavat useat eri tekijät, kuten sosiaaliset suhteet, sosiaalinen toimintakyky ja osallisuuden kokemus. Osallisuutta arvioitaessa oleellista onkin yksilön kokemus siitä, onko hän osa yhteisöä ja miten hän kokee tulevaisuutta kuulluksi, saavansa arvostusta sosiaalisissa suhteissa sekä kykenevänsä vaikuttamaan omaan elämäänsä (Reimer 2004; Thomas 2007; Leemann ym. 2015; Isola ym. 2017). Tässä tutkimuksessa osallisuus määritellään yksilölliseksi kokemukseksi, jonka aste vaihtelee. Se on kuulumista, toimimista ja osallistumista sekä suhteissa olemista.

Osallisuuden tilassa ihminen kykenee tarttumaan omiin voimavaroihinsa. Tilalla tarkoitetaan fyysistä paikkaa ja ajan jatkumoa, missä ihmiset elävät ja toimivat sekä osallistuvat. Osan näistä tiloista yksilöt muodostavat itse. Osallisuuden tilassa ihminen voi saavuttaa elämänhallinnan ja toimijuuden kokemuksia sekä uskoa tulevaisuutta tunnistetuksi merkityksellisenä itsenään. Siten osallisuus voidaan nähdä voimavarana, joka edistää yksilötason terveyttä ja hyvinvointia. (Isola ym. 2015, 41; Isola ym. 2017, 16–19.) Myös Leemann ja kumppanit (2022) näkevät, että osallisuuden kokemuksella on yhteyksiä yksilön hyvinvointiin kuten mielenterveyteen, työ- ja toimintakykyyn, köyhyyteen ja yksinäisyyteen. Matala osallisuuden kokemus viittaa siihen, että henkilö on syrjäytymisvaarassa tai kokee itsensä syrjäytetyksi. Korkean osallisuuden kokemuksen omaava yksilö ei koe olevansa syrjäytymisvaarassa, vaan hän kokee itsensä selviytyjäksi. On huo-

mattava, että osallisuuden kokemus on sekä syrjäytymisen syy että seuraus eli se on suhteessa yksilön hyvinvointiin. Esimerkiksi matala osallisuuden kokemus voi heikentää mielenterveyttä ja toisinpäin. (Leemann ym. 2018; 2022.)

TUTKIMUKSEN TOTEUTUMINEN JA AINEISTO: TARINALLINEN KIERTOKULKU JA SELVIYTYMISEN TASOT

Tutkimuksen aineisto on kerätty pitkäaikaistyöttömien työllistämiseen ja moniammatilliseen palvelumuotoiluun keskittyvässä hankkeessa vuonna 2017. Hanke toimi paikallisen työvoiman palvelukeskuksen yhteydessä ja sen asiakkaat olivat kaikki pitkäaikaistyöttömiä, jotka olivat saaneet yli tuhat päivää työmarkkinatukea. Hankkeessa tehtiin yhteistyötä muun muassa sosiaalisen kuntoutuksen palvelutarjoajien sekä aikuissosiaalityön kanssa. Haastattelut osallistuivat hankkeessa sosiaaliseen kuntoutukseen, jonka tavoitteena oli pitkäaikaistyöttömien osallisuuden edistäminen. Toiminnassa mukana oloinen oli asiakkaille vapaaehtoista ja he saivat säädellä itse osallistumisensa astetta.

Tutkimusaineisto koostuu viidestä pitkäaikaistyöttömän elämäkertahaastattelusta, jotka toteutettiin keväällä 2017. Jokaisen haastattelun kesto oli keskimäärin noin kolme ja puoli tuntia. Haastattelut litteroitiin ja aineistoa kertyi 158 litteroitua sivua (riviväli 1, fontti 11, tekstityyppi Calibri). Haastattelut toteutettiin elämäntarinallis – kerronnallisen haastattelumetodin avulla (Schütze 1977), missä haastateltaville annettiin vapaus ja tila kertoa omasta tarinastaan. Tutkija pyrki luomaan haastateltavalle

vuorovaikutusympäristön, jossa haastateltava saattoi kertoa elämäntarinastaan luottamuksellisesti. Haastattelut alkoivat sillä, että tutkija pyysi yhdellä kysymyksellä haastateltavaa kertomaan hänen elämäntarinaansa ja vasta tämän jälkeen tutkija esitti kerrottuun tarinaan liittyviä tarkentavia kysymyksiä. Lopuksi tutkija kysyi haastateltavalta suoraan tutkimustehtävään liittyviä kysymyksiä. (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 189–198.)

Haastateltavilla oli mahdollisuus keskeyttää haastattelu sekä kieltäytyä tutkimukseen osallistumisesta missä tahansa vaiheessa tutkimuksen tekoa. Mikäli haastattelu nosti esille vaikeita tunteita, tutkija jäi haastattelun päätyttyä keskustelemaan aiheista haastateltavan kanssa. Haastatteluaineisto on pseudonymisoitu. Haastateltavien tunnistetiedot sekä paikkojen ja organisaatioiden nimet on poistettu. Näin pyrittiin turvaamaan tutkimukseen osallistuvien anonymiteetti. Haastateltavat on nimetty uudelleen aineisto-otteisiin. Myös aineisto-otteiden kieltä on muutettu yleiskielisemmäksi.

Elämäkertahaastatteluista etsimme vastausta tutkimuskysymykseen, *miten selviytyminen ja osallisuus rakentuvat narratiivisesti pitkäaikaistyöttömien elämäntarinoissa?* Aineistoa analysoimme narratiivisella tutkimusotteella ja analyysissa sovellamme tarinallisen kierto-kulun teorian käsitteitä, kuten sisäinen tarina ja mallitarina. Tarina on aina tulkintaa ihmisen eletystä elämästä ja kokemus rakentuu suhteessa kokonaisuuteen. Sosiaalinen tarinavaranto koostuu mallitarinoista, joita omaksutaan ympäristöstä, kuten mediasta, arkielämästä ja politiikasta. Osa näistä tarinoista unoh-

detaan ja osa jää ihmisen mieleen. Sisäisessä tarinassa yksilö tulkitsee elämänsä tapahtumia, sen tarjoamia mahdollisuuksia ja rajallisuuksia näiden mallitarinoiden avulla. Sisäiset tarinat voivat olla ajallisissa, rinnakkaisissa ja hierarkkisissa suhteissa toisiinsa ja ne ohjaavat ihmisen toimintaa elävässä elämässä. Eletyllä elämällä on seurauksia, jotka taas muuttavat tilanteen toimintaehto- ja ja tämän kautta myös sisäistä tarinaa. (Hänninen 1999, 21–22.)

Paikantaaksemme selviytymisen rakentumista sisäisessä tarinassa, sovelsimme osittain Vasilyukin (1991) ajattelua, kuten Hänninenkin (1999) tutkiessaan työttömyydessä selviytymistä narratiivisesti. Vasilyuk (1991) jakaa selviytymisen eri tasoihin. Ensimmäinen taso on muuttunut tilanne, jossa voi olla tapahtunut muutos esimerkiksi työttömyyden seurauksesta. Tällöin yksilö pyrkii sopeuttamaan tilannettaan minimoimalla negatiivisia vaikutuksia sekä korvaamaan menetettyjä asioita muilla tekijöillä. Hännisen (1999) mukaan sisäinen tarina alkaa muokkaantua seuraavilla tasoilla. Ulkoinen todellisuus kehittyi vastaamaan enemmän sisäistä tarinaa, kun näkökulma omaan työttömyyteen muuttuu. Korkein selviytymisen taso eli ”luova kokemus” edellyttää todellisuuden luomista uusien arvojen pohjalta. Tavoitteena ei ole pelkästään henkilökohtaisen onnen saavuttaminen vaan korkeamman arvon toteuttaminen. Luovassa selviytymisessä vanha ja muuttunut elämä säilyy osana yksilön elämänhistoriaa. Selviytymisen kokemus merkitsee yrittämistä sovittaa yhteen työllisen ja työttömän narratiivien välinen ristiriita sekä sisäisessä tarinassa että käytännön elämän tasolla. (Hänninen 1999, 111–121.)

Tarinoiden analyysin aloitimme sisälönanalyttisesti teemoittelemalla aineistoa ja tekemällä jokaisesta elämäntarinasta tiivistelmän, josta hahmottui tarinan käänneet ja rakenne: alku, keski-kohta ja loppu. Mallitarinoita tulkitsimme aineistosta siitä näkökulmasta, mikä kertojille muodostui lapsuudesta alkaen tärkeäksi ja mihin he tukeutuivat. Näiden yhdistävien ja erottavien piirteiden avulla muodostimme ydinteemoja. Ydinteemojen toistuvuuksia tarkastelemalla kirjassimme ylös avainsanoja, jotka kuvastivat laajempia mallitarinoita. Mallitarinoita erottaa ja yhdistää toisiinsa se, miten kertojat merkityksellistivät niissä perheen, yhteisöllisyyden ja työn. Sisäisen tarinan muuntuessa mallitarina lähenei tai etääntyi haastateltavan elämää, jolloin nämä kaksi tarinaa tulivat samankaltaisemmiksi tai erilaisuuksiin. Elettä elämää ja sisäisiä tarinoita vertailemalla saimme hahmotettua aineistosta selviytymisen tarinallisen rakentumisen tasoja (Vasilyuk 1991; Hänninen 1999).

Aineistosta paikantui viisi tarinaa, joista kolmessa oli saavutettu ylin eli luovan selviytymisen taso (Vasilyuk 1991). Näissä tarinoissa sisäinen tarina ja elämä yhtenivät. Tarinoita yhdisti ja erotti toisistaan lapsuudesta alkaneet elämäkokemukset, joiden mallitarinoihin haastateltavat tukeutuivat aikuisuuden elämän haasteiden kohdissa. Mallitarinat olivat yhteisöllisyyden, kapitalisuuden ja työnteon arvostamisen tarinoita. Kahdessa tarinassa kokemus selviytymisestä oli vähäistä ja sitä haastoivat mielenterveysongelmat.

TULOKSET: TARINALLINEN SELVIYTYMINEN JA OSALLISUUDEN TILA

Yhteisöllisyyden ja kapitalisuuden mallitarinat

Yhteisöllisyys ja työnteon arvostus näkyvät Timon ja Meerin mallitarinoissa. Timo eli lapsuutensa pienessä maalaiskylässä 1960–1970 -luvuilla. Maaseudun naapuriyhteisö tuki toisiaan ja talukootyöt olivat yleisiä. Meeri sen sijaan eli lapsuutensa varuskunnan tiiviissä yhteisössä:

Timo: Siinä ympärillä oli paljon maatiloja, niin olin renkinä kesät talvet aina siellä maataloissa, että koulusta kotia niin läksyt tein ja painelin illasta aina maatilalle jo, että mä sain sieltä avustusta meidän perheelle, kun isä oli oikein kova ottamaan viinaa, niin äiti kävi töissä säännöllisesti ja minä toin sitten aina sen minkä pystyisin.

Meeri: Kaikki kaveritkin olivat, ei siihen maailman aikaan oltu sisällä leikkimässä, ellei ollut pakko. -- Jos sato vettä niin sitten saatettiin olla jossain sisällä mutta periaatteessa aina oltiin ulkona. -- Mä menin pihalle ja ei kauaa yleensä mennyt, kun joku tuli pihalle.

Timon lapsuutta varjostivat isän fyysinen väkivalta ja alkoholinkäyttö. Urheiluharrastus ja toimiminen muiden aikuisten kanssa jo varhain, tarjosivat Timolle uusia ja ydinperheen ulkopuolisia mallitarinoita, joihin hän samastui. Timo oppi lapsuudessa sosiaalisuutta, vastuullisuutta ja avun antamista joutuessaan kantamaan vastuuta ydinperheensä taloudellisesta toimeentulosta. Meerille varuskunnan tiivis yhteisö tarjosi myös sosiaalisia suhteita, tukea ja osallisuutta. Myöhemmin työkave-

rit, ystävät ja oman asuinalueen ihmiset muodostivat Timolle ja Meerille tärkeitä yhteisöjä, joihin he tukeutuvat elämässään:

Meeri: -- aina kun siellä matkalla kävelee, niin aina siellä jonkun tutun näkee. Ja sitten jäädyän suustamme kiinni, täytyyhän sitä paikalliset asiat puida.

Meerille ja Timolle vuorovaikutus lähiyhteisön jäsenten kesken on tärkeää. Kohtaamisissa he jakavat kuulumisia ja puhuvat yhteisön asioista. Heidän yhteisöllisyyden mallitarinoissaan toistuvat muiden auttaminen lapsuudesta nykyhetkeen. Toisten auttamisesta on muodostunut heille keskeinen tarve:

Timo: Sitten on semmoisia ihmisiä, jotka eivät edes kehtaa mennä sinne (ruokajonoon), niin mä sanon, että tuut mun mukaan niin mennään. -- Mä korjaan niitä asioita -- ihmiset puhuvat niin paljon semmoista asiaa, mistä ne eivät kuitenkaan loppujen lopuksi tiedä. Koska mä olen aina ollut semmoinen, että mä otan asioista selvää. Jos mulla on Kelan kanssa joku homma kesken, mä otan sen 100 prosenttisen varmasti selville --.

Aineisto-ote tekee näkyväksi, kuinka Timo auttaa arjessaan muita ihmisiä, esimerkiksi saattamalla lähipiiriään ruokajonoon sekä jakamalla tietoa työttömiä koskevista palveluista muille. Timo ja Meeri ovat onnistuneet laajentamaan osallisuuden tilaa yhteistä hyvää tekemällä ja parantamalla viiteryhmänsä asemaa yhteisöissä. Arjan mallitarina poikkeaa Timon ja Meerin yhteisöllisyyden mallitarinoista. Arja tukeutuu tarinassaan kapinallisen identiteettiin,

jonka hän omaksui vastustamalla jo lapsena uskonnollisuuteen ja kuriin perustuvan perheen ja koulun kasvatuskulttuuria. Kapinallisuus ilmeni nuorella Arjalla myös poissaoloina opinnoista, päihteiden käyttönä ja punk-kulttuurin ideologioihin tukeutumisenä.

Haastattelija: Onko se kapina ollut jotenkin sun elämässä myöhemminkin mukana, sun luonteessa?

Arja: On. On, se vieläkin, koko ajan.

Haastattelija: Miten sä teet sen?

Arja: Mä sanon, että mä olen työtön ja sillä selvä --.

Kapinalliseen identiteettiin nojautuminen toistuu Arjan elämäntarinan haastekohdissa. Hän pyrkii kapinoimalla vastustamaan työttömyyden negatiivista stigmaa ja työttömän kulttuurista mallitarinaa, joka on hyväksytty uskomus sekä ennakkokäsitys pitkäaikaistyöttömän todellisuudesta ja toiminnasta (ks. Hänninen 1999). Kapinallinen identiteetti luo Arjalle turvallisuutta ja toimii hänen keinonaan etsiä oikeutusta epäoikeudenmukaiselle tilanteelleen tai omalle vastuuroolilleen siinä (ks. esim. Granfelt 1998). Arja selviytyy rakentamalla omaa sisäistä vastatarinaa ja elämällä omaehtoista elämää.

Timon ja Meerin mallitarinat pohjautuvat yhteisöllisyyteen. Heille erilaiset yhteisöt, kuten työyhteisöt ja asuinalueiden ihmiset, synnyttävät merkityksellisiä osallisuuden kokemuksia. Arjan mallitarina nojaa kapinalliseen identiteettiin. Vastarinnan keinoin hän pyrkii kapinoimaan työttömyyden stigmaa vastaan.

Työn arvostamisen mallitarinat sekä työttömyyden sisäisen tarinan horjuttajana

Työttömyys horjuttaa ja jopa rikkoo Timon, Meerin ja Arjan sisäistä tarinaa. Heille on syntynyt kokemus, etteivät he kykene vaikuttamaan elämäänsä, koska useista työnhauista huolimatta he eivät ole onnistuneet työllistymään. Työn saannin esteeksi heille muodostuvat terveydelliset haasteet tai taidon ja koulutuksen puute. Timo on suorittanut ammatillisen koulutuksen. Hän on käynyt töissä aina 1990-luvun lamaan asti, jonka myötä Timolla alkoivat pidemmät työttömyysjaksot. Tällöin Timolle syntyi ristiriitainen kokemus aiemman arvostetun työntekijyytensä ja uuden työkulttuurin vaatimusten välillä, jolloin hänen sisäinen tarinansa ja elämänsä etääntyvät toisistaan.

Timo: -- sieltä vaan seulotaan ne parhaimmat, niin siellä täytetään aivan täysin sitten miljoonia lappuja, millä ei ole mitään virkaa, koska niitä ei sitten tutkita sen enempää -- kyllästyin siihen aktiivisuuteen -- mähän kävin joka päivä siellä työvoimatoimistossa -- mutta kun aina tuli jotain jyrkkiä vastauksia -- kävin monessa työhaastattelussa, niin aina oli joku este, niinkun englanninkieli tai joku ajokortti.

Timon identiteetille on ollut erityisen tärkeää olla hyödyksi. Hän liittyy tukeviksi tekijöiksi lapsuudessa omaksettujen hyödyllisten taitojen oppimisen, työntekoon kasvamisen ja varhaisen itsenäistymisen. Vaikka hänen olosuhteensa ovat menneet huonoiksi, kääntää hän lopulta sisäisen tarinansa. Tarina eheytyy, mutta ei täysin: lopulliseen eheytymiseen tarvitaan työ. Myös Meeri rakentaa lapsuuden yhteisöstä ammennettua mallitarinaa, jonka mu-

kaan on pärjättävä itsenäisesti, koulutauduttava ja hankittava työtä elantonsa turvaamiseksi. Meerin pitkäaikaistyöttömyys alkaa Timoa myöhemmässä iässä. Meeri ja Arja eivät kokeneet työn puuttumista niin raskaasti, kuin Timo.

Arja: Jaa-a, hmm, höh (naurahtaa) no varmaan se, että pääsi puliakkaelämästä eroon.

Aineisto-otteessa Arja kuvaa, kuinka asunnottoman identiteetin muuttuminen on ollut tärkeä käännekohta hänen elämässään ja sisäisen tarinan muutoksen mahdollistamisessa. Arja on elänyt pidemmän ajan aikuiselämästään asunnottomana ja hän kokee nykyisen asuntonsa saavuttamisen työpaikkaa tärkeämmäksi tekijäksi. Meeri on kokenut raskaammaksi tekemisen puutteen, kuin itse työttömyyden. Hän on erittäin aktiivinen työnhakija ja osallistunut lukuisiin työllistämistoimenpiteisiin ollessaan työttömänä.

Arja: Sitten mä meen cittariin, jos mä tarviin jotain. Mä koitan aina tehdä tikusta asiaa, vaikka vichy-pullosta, että mä lähdän johonki pyörällä.

Meeri: Joo, mä lähdin käveleen, mä kävelin (oman asuinseudun nimi) monta kertaa ympäri.

Arja ja Meeri pyrkivät tietoisesti ehkäisemään passivoitumista esimerkiksi kävelemällä lähiympäristössä. He suunnittelevat etukäteen asiointimahdollisuuksia, saadakseen jonkun syyn kotoa poistumiseen. Työttömyyskausien aikana Meerin ja Timon sisäiset tarinat ovat muokkaantuneet ja alkaneet rakentua arvoille, joissa työnteko on itsessään arvokasta. Vaikka he eivät ole onnistuneet saamaan varsinaista työpaikkaa, on työl-

listämistoimenpiteiden aloittaminen ollut heille merkityksellistä ja mahdollistanut työn tekemisen.

Timo: -- mä olin kauhean tyytyväinen aina, kun mä sain sieltä (työvoimatoimistosta) lapun, vaikka olisikin ollut vähän puolen vuoden homma tai kolmen kuukauden homma.

Meeri: Mä odotan kun kuuta nousevaa, et se (työntekijä) soittaa joku päivä tai tulee viestiä, että no niin sulle oisi tällainen haastattelu, että meneppä paikalle.

Timon sisäinen tarina eheytyy, kun hän aloittaa kuntouttavan työtoiminnan, jossa hän kokee itsensä arvostetuksi. Hän jakaa mielellään työtoiminnassa kannustavia tarinoita muille osallistujille arjestaan ja nämä siirtyvät heidän mallitarinoikseen. Meerin työllistämistoimenpiteissä merkityksellistä sen sijaan on sosiaalinen yhteisö, johon hän voi samaistua ja kuulua.

Timo: Juu, ja aina kannustanut -- nyt ne kysyvät kaikki aina multa tuolla (kuntouttavan työtoiminnan paikan nimi) -- varsinkin Kela-asioista ja sosiaalitoimen jutuista, niin ne kysyvät aina -- ensimmäisenä. Mä olen kertonut niille juurta jaksain, mitä mä olen osannut kertoa (sosiaalisesta kuntoutuksesta).

Meeri: Tai mun täytyy sanoa, ettei missään paikassa, missä olen ollut töissä, niin ei ole ollut semmoista porukkaa, ettei olisi viihtynyt.

Timo, Meeri ja Arja uskovat mallitarinaan, jossa työllistyminen voisi tapahtua. Varsinaiseen työsuhteeseen pääsemistä he eivät odottaneet, mutta toivo siitä ei ole kenelläkään heistä kadon-

nut pitkästä työttömyyshistoriasta huolimatta. Tähän vaikuttavat menneisyydessä omaksutut, selviytymistä tukevat mallitarinat sekä työllistämistoimenpiteiden ja kuntouttavan työtoiminnan aloittaminen ja niiden mahdollistamat osallisuuden kokemukset työstä ja sosiaalisista yhteisöistä.

Selviytymisen haasteina negatiiviset mallitarinat ja mielenterveyshäiriöt

Veeran ja Villen elämäntarinoista ei muodostunut selviytymistarinoita. Sisäisissä tarinoissaan he tavoittelevat esimerkiksi vakituista työtä ja perhettä, mutta tavoitteiden toteutumiseen vaikuttavat pitkittyneet mielenterveyden häiriöt, mitkä haastoivat heidän toimintakykyään ja tavoitteidensa toteutumista. Veera ja Ville kipuilevat tarinoissaan työntekijyyden, tehokkuuden ja kilpailuyhteiskunnan luomien mallitarinoiden kanssa. Mallitarinoiden avulla heidän on mahdollista ennakoida kokemusten tasolla sitä, miten erilaisissa tilanteissa saattaisi tyypillisesti käydä tai millä tavalla niihin kulttuurisesti suhtaudutaan (Hänninen 1999, 50). Menneisyyden negatiivisten ja epäonnistuneiden tarinoiden suurempi määrä sävyttää Veeran ja Villen tarinoita verrattuna Timon, Meerin ja Arjan tarinoihin.

Veera: No, jos mä mietin aikuiselämää, niin aina on joku tai useampi osa-alue, joka on ollut vinks vonks. Koko aikuiselämäni... viimeiset seitsemän tai viisitoista vuotta esimerkiksi, niin ei ole ollut semmoista ajanjaksoa, milloin mulla ei esimerkiksi olisi ollut joko masennusta tai ahdistusta tai sosiaalisten tilanteiden pelkoa, jos ei ole kaikkia kerralla, niin sitten on ainakin jostain jotain ja se on se ahdistus.

Aineisto-otteessa Veera kertoo, kuinka hänen aikuiselämäänsä ja toimintakykyään ovat haastaneet erilaiset mielenterveydelliset ongelmat, kuten masennus, ahdistus ja sosiaalisten tilanteiden pelko. Veera on ollut ”työtön koko elämänsä”. Siten Veeran ja Villen sisäiseen tarinaan ovat vaikuttaneet mielenterveysongelmat ja niihin liittyvät stigmat, jotka ovat vaikuttaneet heidän pystyvyyden kokemuksiinsa. Veeran ja Villen sairauskokemuksia haastavat ulkopuolelta tulevat yksinkertaistavat ja negatiiviset määritykset. Mielenterveysongelmat ovat rajanneet heidän elämän mahdollisuuksiaan, kuten työn saantia ja perheen perustamista. Villen ja Veeran identiteetit työntekijänä tai perheen vanhempana eivät ole päässeet rakentumaan, koska elämä ei ole tarjonnut mahdollisuuksia uusille sisäisille tarinoille.

Haastattelija: Kuinka usein sä käyt yleensä ulkona viikossa? Onko se silloin vaan, kun sä käyt kaupassa kaverin kanssa?

Ville: Joo, suurinpiirtein kerran viikossa. -- Mut jätettiin semmoisiin hommiin -- 10–11 – vuotiaasta, et pillkoo puita -- ja kolata lunta, niin enhän mä yletynyt sinne, niin se oli ihan sama mitä mä tein, niin turpaan tuli aina.

Aineisto-otteessa Ville kuvaa lapsuuttaan erittäin raskaaksi vaiheeksi, joka sisälsi raskasta työtä sekä psyykkistä ja fyysistä kaltoinkohtelua. Ville on haastatteluhetkellä työkyvytön ja hänen on ollut mahdotonta poistua asunnostaan sosiaalisten pelkojen vuoksi. Tästä huolimatta Veera ja Ville uskovat kuitenkin mallitarinaan, jossa työllistyminen voisi tapahtua, vaikkakin ristiriitaa tähän tuovat tehokkuuden ja kilpailuyhteiskunnan luomat mallitarinnat.

Sosiaalinen kuntoutus luo osallisuuden pieniä aikahorisontteja ja liikettä

Sosiaalisessa kuntoutuksessa muodostuu osallistumisen tiloja, jotka mahdollistavat Timolle, Meerille, Arjalle, Veeralle ja Vिलlelle osallisuuden kokemuksia (ks. *osallisuuden tila* Isola ym. 2017). Sosiaalisen kuntoutuksen mahdollistamat kohtaamiset ja vuorovaikutus sekä hetkestä irtaantuminen ovat tärkeitä heidän osallisuuden kokemustensa rakentumisessa. Siten sosiaaliseen kuntoutukseen osallistuminen muodostaa Timolle, Meerille, Arjalle, Veeralle ja Vилlelle tilan, jossa he saavat pystyvyyden kokemuksia, jolloin he myös kykenevät ajattelemaan itsestään positiivisemmin. Sosiaalisen kuntoutuksen myötä Timolle, Meerille, Arjalle, Veeralle ja Vилlelle muodostui sisäiseen tarinaan avauksia, mikä auttoi heitä saamaan arkeensa lisää resursseja, jotka vastasivat heidän sisäisiin tarpeisiinsa.

Sosiaalisessa kuntoutuksessa Timon, Meerin, Arjan, Veeran ja Villen osallisuudet rakentuivat kolmessa pienessä aikahorisontissa. Aikahorisontilla tarkoitamme ajanjaksoa, jonka aikana sosiaalisen kuntoutuksen tapahtuma vaikuttaa osallistujiin siten, että heille syntyy osallisuuden kokemus. Aikahorisontti jakautui kolmeen osaan, jotka olemme nimenneet 1) tapahtuman odottaminen 2) tapahtuma ja 3) tapahtuman jälkeinen tila. Aikahorisontti on pieni, koska ajanjaksot tapahtumien välillä ovat lyhyehköjä.

Timo: -- mulla on keittiön pöydällä ne laput, niin joka päivä pitää katsoa, että mikä tapahtuma tänään on, pääsenköhän mä nyt sinne --.

Veera: Siten tulee sitä sisältöä ja sitä on aina jotain, mitä odottaa. Koska ne on aina ollut kivoja juttuja.

Timo kertoo asettavansa pöydälleen tarralappuja kaikista menoista, jotta hän näkisi konkreettisesti tulevat tapahtumat. Veera ajattelee tulevia tapahtumia etukäteen, mikä virkistää hänen oloaan. Molemmilla tietoisuus osallistavasta toiminnasta näyttää ylläpitävän toivoa selviytyä työttömyydestä. Mahdollisuus osallistua sosiaaliseen kuntoutukseen ennakoivat sisäisen tarinan muuttumista toiveikkauden tarinaksi ja muokkaa ajallista horisonttia. Timo, Meeri, Arja, Veera ja Ville kokevat sisällön saamisen elämään estävän heidän kotiin jäämistään, passivoitumistaan. Tässä kohtaa sosiaalisen kuntoutuksen palveluiden piirissä olevan työttömän identiteetti saattaa murtua ja muuttua, jolloin he voivat kyetä elämään ilman ulkoisen todellisuuden ja sisäisen tarinan ristiriitaisuutta.

Arja: -- sitten on ihan kiva nähdä muitakin ihmisiä, että mä olen aika paljon kumminkin kotona loppujen lopuksi ja se on ihan kiva, että katkeaa se arki, että nyt onkin menoä tuonne ja suunnittelee sitä menoä ja tietää sen päivän ja mikä on se tapahtuma --.

Ville: Mä nautin, mä soitinkin tuolle (läheisen nimi), että tuli niin hyvä olo, että onneksi tuli lähdeyttä.

Arja kuvaa otteessa ”arjen katkeamista” sekä arjen ennakoimisen tärkeyttä. Pienet aikahorisontit ja odotukset tulevasta tapahtumasta luovat Arjan arkeen ennustettavuutta, järjestystä sekä vapaa-ajan, jota ei työttömän arjessa aiemmin muodostunut. Ville kertoo

aineisto-otteessa tapahtuman jälkeisestä nautinnollisesta olostaan, josta hän halusi kertoa ystävälleen. Osallistuminen tapahtumiin ja vuorovaikutus toisen ihmisen kanssa toivat Arjalle ja Villelle hyvän olon tunnetta, joka saattoi kestää jopa viikkoja.

Ville: Kun muutenkin on vaikea lähteä ulos, niin on luottohenkilö tavallaan, niin silloin, ettei ole yksin, et ainakin toi yksi ymmärtää, jos mä menen jonnekin -- piiloon vähäksi aikaa. -- Niin sen verran että hassua kun pääsee johonkin, joku ärsyttävä esimerkiksi Kela, niin mä en pääse sinne ilman kaveria mutta kun mä pääsen siihen tiskille, niin kaikki menee ihan, mä osaan sanoa asiani tarkasti.

Aineisto-otteessa Ville korostaa luottohenkilön tärkeyttä oman osallisuuden ylläpidossa. Jo tietoisuus luottohenkilön olemassaolosta vähentää hänen yksinäisyyden kokemustaan. Ville kuvaa luottohenkilöä ymmärtäväiseksi ja konkreettiseksi auttajaksi. Luottohenkilö hakee Villen sosiaaliseen kuntoutukseen, koska muutoin Villellä ei olisi uskallusta lähteä ja osallistua toimintaan. Siten luottohenkilö auttaa häntä saamaan pystyvyyden tunnetta. Ville kertoo myös, että luottohenkilön henkilökohtaisen tuen vuoksi, hän kykenee tukeutumaan jo olemassa olevaan sosiaalisen yhteisönsä, joiden kanssa hän asioi muun muassa Kelassa.

Tapahtumien säännöllisyys ja sopiva tiheys muodostavat Timolle, Meerille, Arjalle, Veeralle ja Villelle *pienää osallisuuden liikettä* (ks. Nikka 2019). Osallisuuden liikkeen avulla Ville ja Veera kokevat aktiivisuuden pysyvän paremmin yllä.

Veera: *Huomasin, että musta on tullu taas sosiaalisempi ja aktiivisempi ja on kiinnostunu asioista ja haluu tehdä, nähdä ja kokee, et se on semmoinen joka on ollu tosi tärkeä ja hieno juttu. -- Kun mulla saattaa tulla noita kausia, että on ihan liian erakko niin -- olisi se vaan tärkeätä, että lähtee tekemään jotain mielekästä ja näkemään ihmisiä, että musta se olisi sellainen hyvä tavoite, että koko ajan olisi vähän aktiivinen.*

Ville: *-- kumpu näyttä olisi useammin, että kaks tai kolme kertaa viikossa, niin mä luulen, että mä parantuisin ihan kokonaan.*

Veera kertoo olevansa elämässään kiinnostuneempi ja aktiivisempi kuin aikaisemmin. Hän kertoo tapaavansa ihmisiä sekä haluavansa tehdä, nähdä ja kokea arjessa myös muita asioita. Ville kokee, että hän sai osallistumisen kautta toivoa oman toimintakyvyn paranemisen suhteen. Ville ja Veera kokevat osallisuuden liikkeen tärkeäksi arjen passivoitumisen ehkäisemisessä. Osallisuuden liikkeen vaikutus tulee esiin heidän kokemuksissaan sosiaalisesta pystyvyydestä.

Ville: *Sen aikana tuli jo semmoinen, että -- mun pitäisi olla pomo tässä ja vetää tämä retki.*

Aineisto-otteessa Ville tuo esiin, kuinka hänelle tuli sosiaalisen kuntoutuksen toiminnassa tunne, että hän haluaisi toimia ryhmän johtajana. Tämän kokemuksen myötä hänelle syntyi tunne kykeneväisyydestä ja osaamisesta – kokemus vahvisti siis sosiaalista pystyvyyttä. Timo, Meeri, Arja, Veera ja Ville kykenivät myös siirtymään osallisuuden liikkeen avulla palvelupolullaan eteenpäin.

Arja: *Ei mulla sitte niissä (sosiaalisessa kuntoutuksessa) ole (paniikkioireita), kun ne on erilaisia, että siellä sun ei tarvitse niin kauheasti puhua itsestäsi sille porukalle. -- Sitten siellä voi jutella kaikkien vähä tuntemattomampienkin kanssa. -- En mä ois varmaan ollut silloin valmis heti lähtemään kyllä ollenkaan (kuntouttavaan työtoimintaan) -- olisi tullut jännitystä enemmän.*

Aineisto-otteessa Arja kertoo kärsivänsä voimakkaasta sosiaalisesta jännittämisestä sekä kapinoivansa palveluihin osallistumisen velvoittavuutta vastaan. Arja kuitenkin kokee saaneensa kokemuksen sosiaalisesta pystyvyydestä sosiaalisen kuntoutuksen ryhmässä: hänen ei ole tarvinnut siellä kertoa itsestään ja hän on voinut jutella tuntemattomienkin kanssa. Arja ajattelee, ettei kykene aloittamaan kuntouttavaa työtoimintaa ennen sosiaalista kuntoutusta. Arjan osallisuuden kokemus laajenee mahdollistaen kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisen. Arjalle merkityksellistä on, että hän kykenee itse säätelemään sosiaalisen osallistumisen astettaan.

Sosiaalinen kuntoutus muodosti Veeralle, Timolle, Meerille, Arjalle ja Villelle osallisuuden pieniä aikahorisontteja ja liikettä. Pienet aikahorisontit toivat heidän arkeensa muutosta: toiminta ja tapahtumat katkaisivat heidän arkeaan sekä toivat sille ennustettavuutta ja järjestystä. Toisaalta tapahtumien *säännöllisyys* loi heille osallisuuden liikettä, jossa tapahtumat lisäsivät heidän aktiivisuuttaan, sosiaalista kanssakäymistään ja mahdollistivat heille kokemuksen sosiaalisesta pystyvyydestä. Osallisuuden *tila* laajeni Veeran, Timon, Meerin, Arjan ja Villen eri elämänalueille, mikä

ilmeni heillä sosiaalisen pystyvyyden jatkumisena muuallakin kuin sosiaalisessa kuntoutuksessa, esimerkiksi kuntoutusta seuraavien jatkopalveluiden mahdollistumisena.

POHDINTA

Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin pitkäaikaistyöttömien selviytymisen ja osallisuuden kokemuksia. Selviytyminen työttömien elämäntarinoissa pohjautui jo lapsuudessa omaksuttuihin ja elämän kuluessa toistuviin mallitarinoin; työn arvostamisen, yhteisöllisyyden ja kapinallisuuden tarinoin. Mallitarinat heijastivat kertojien identiteettiä, heidän sisäisiä tarpeitaan ja sitä, miten he kykenivät hyödyntämään resurssejaan. Pitkäaikaistyöttömät toivat mallitarinoissa itsensä esiin toimijoina, jotka suunnittelivat tulevaa ja asettivat omalle toiminnalleen tavoitteita. Vaikka huono-osaisuuden kokemukset kasautuivat ja haastoivat pitkäaikaistyöttömien toimijuutta, antoivat erilaiset osallisuuden kokemukset tulevaisuuteen toiveikuutta toimijuudesta ja hyvästä elämästä (ks. Isola ym. 2015, 44; Ellonen ym. 2017). Selviytymistarinoissa pitkäaikaistyöttömät vastustivat modernin ajan mallitarinaa, jossa työtä pidetään ihmisarvon ja menestymisen mittana, eikä itsessään arvokkaana. Vastapuheen avulla pitkäaikaistyötön pyrki kyseenalaistamaan itseensä kohdistuneita määrittelyksiä ja stigmaa.

Selviytyminen ja osallisuus kytkeytyivät pitkäaikaistyöttömien tarinoissa narratiivisesti yhteen ja vahvistivat pitkäaikaistyöttömien sisäistä tarinaa (ks. Isola & Turunen 2014; Isola ym. 2017). Osallisuus edisti selviytymistä ja sitä ra-

kentui myös niissä tarinoissa, jotka eivät olleet selviytymistarinoita (vrt. Närhi ym. 2013). Osallisuuden muodostumiseen vaikuttivat keskeisesti aika ja liike tuoden pitkäaikaistyöttömän elämään aktiivisuutta, toimintaa ja katkoksia arkeen. Tutkimuksemme tulokset kertovat pienen joukon osallisuuden ja selviytymisen kokemuksista, joten niitä ei voida yleistää kaikkiin pitkäaikaistyöttömiin ja sosiaalisen kuntoutuksen toimintaan osallistuviin. Tutkimus antaa kuitenkin tietoa siitä, miten osallisuuden ja selviytymisen kokemukset rakentuvat narratiivisesti yhteiskunnan marginaaleissa.

Pitkäaikaistyöttömille osallisuuden tila muodostui sosiaalisen kuntoutuksen tapahtumissa ja sen luomissa *pienissä aikahorisonteissa ja liikkeissä*. Osallisuuden muodostumiseen vaikuttaa resurssien lisäksi aika (Isola ym. 2017, 19). Työttömän elämässä aika tavallaan pysähtyy ja muuttuu episodimaisiksi hetkiksi ja odotukseksi, että jotain tapahtuisi (Jahoda 1988). Aikahorisontit loivat pitkäaikaistyöttömän arkeen toivoa, ennustettavuutta ja järjestystä (ks. hooks 2014). Merkityksellisyys kiinnittääkin osallisuuden aikaan ja ennakoitavuus tuo hallinnan tunnetta pitkäaikaistyöttömän arjen epävarmuuteen (Leemann 2018, 13; Martela & Steger 2016). Pienessä osallisuuden liikkeessä säännöllinen toiminta ja tapahtumat lisäsivät aktiivisuutta, sosiaalista kanssakäymistä ja mahdollistivat kokemuksen sosiaalisesta pystyvyydestä. Myös hooksin (2014) näkemys on, että aktiviteetit ja niiden jatkaminen edistävät yksilön hyvinvointia. Osallisuuden *tila* laajeni myös eri elämänalueille, mikä vahvisti selviytymistä. Eri osallisuuden tiloissa yhteydet hyvinvoinnin lähteisiin ja niiden

toiminnan mahdollisuuksiin vaihtelevat (Isola ym. 2017).

Tutkimustuloksemme tuovat esiin hyvinvointia tuottavien tekijöiden yhteisvaikutusten merkityksellisyyden, mikä on jäänyt aiemmassa tutkimuksessa taka-alalle (Isola & Turunen 2014). Pitkäaikaistyöttömien kertomat tarinat ovatkin jatkuvasti uudelleen muodostumisen tilassa ja siten mahdollistavat pitkäaikaistyöttömille osallisuuden tilan uudelleen muodostumisen (Nikka 2019). Pitkäaikaistyöttömien osallisuus ei ole siis aina samanlaista: he voivat olla joskus joissakin tilanteissa aktiivisia ja toisessa tilanteessa syrjään vetäytyviä. Työttömän osallisuusaste vaihtelee hänen toimintakykynsä ja tilanteensa mukaan. (Ks. Raivio & Karjalainen 2013, 14–15.) Tämä mahdollistaa selviytymisen ja osallisuuden muuttuvien kokemusten muodostumisen haastavissakin elämäntilanteissa. Siten pitkäaikaistyöttömän selviytyminen ja osallistuminen eivät riippuneet ainoastaan hänen toimintakyvystään, mikä antaa toivoa pitkäaikaistyöttömien tukemiselle myös sosiaalityön näkökulmasta.

Pitkäaikaistyöttömät, joilla ei rakentunut selviytyjän tarinaa, mielenterveyden oireet ja toimintakyvyn heikentyminen loivat pitkäkestoisia esteitä sisäisen tarinan muutoksen mahdollisuuksille. Tukeviin mallitarinoihin nojautuminen ei tällöin onnistunut ja elämän tavoitteet olivat etäällä niiden toteutumisesta. Pitkäaikaistyöttömälle syntyi kuitenkin tällöinkin osallisuuden kokemuksia, koska sosiaalisessa kuntoutuksessa hänen tarpeisiinsa kyettiin vastaamaan. Tällöin hän ymmärsi myös osallistumisen mahdollistamat hyödyt (Leemann ym. 2015, 5). Isola ja kump-

panit (2020) katsovat, että osallisuuden kokemuksen rakentamisen täytyisi olla hyvinvointivaltion tehtävä. He näkevät, että osallisuutta yhteiskunnassa edistetään luomalla työttömille mahdollisuuksia tulla toimijoiksi johonkin julkiseen tilaan, rakentamalla heille turvallisia ja syrjimättömiä ympäristöjä sekä toimintatapoja ja rohkaisemalla vuorovaikutukseen. (Emt.)

Tutkimustuloksiamme mukaan palveluissa on tärkeää huomioida asiakkaiden yksilölliset tarpeet, omaehtoisuus ja tavoitteiden realismi, mitkä vahvistavat heidän sisäisiä tarinoitaan. Tyydyttyneet tarpeet lisäävät ihmisen valmiuksia ja resursseja (Leemann ym. 2018, 13). Närhen ja kumppaneiden (2013) tutkimuksessa nuoret toivat esiin kokemuksensa palvelujärjestelmästä, joissa palvelut olivat joustamattomia, eivätkä ne rakentaneet, saati antaneet mahdollisuutta kehittyä vahvana ja aktiivisena toimijana. Asiakkaiden toimijuus oli sitä heikompaa mitä enemmän palvelu oli organisaatiolähtöistä, epäselvää ja mitä enemmän palvelujärjestelmä teki asiakkaan puolesta. Toiminta oli siten ylhäältä osallistamista, jolloin nuorille ei syntynyt potentiaalista osallisuuden kokemusta. Isola ja kumppanit (2020) nostavat osallisuustyön merkitykselliseksi tavaksi vahvistaa asiakkaan osallisuutta. He näkevät, että tämän avulla voidaan edistää haavoittuvassa asemassa olevien asiakkaiden osallisuuden kokemuksia ja hyvinvointia, tuoda heidän ääntään ja mielipiteitään näkyville yhteiskunnalliseen keskusteluun sekä tarjota heille mahdollisuuksia olla mukana tuottamassa yhteistä hyvää (emt). Myös palveluiden on osoitettava instituutionaalista luottamusta yksilöä kohtaan,

koska luottamus rakentaa osallisuutta ja päinvastoin (Leemann ym. 2018, 37).

Tuloksemme tukevat aikaisempia havaintoja, joiden mukaan sosiaalityö on vaikuttavaa, kun työskentelyssä painotetaan laaja-alaista arkielämän tukemista, monialaista arviointia ja matalaa kynnystä (Ala-Kauhaluoma & Tuusa 2015, 35–37). Palveluihin tarvitaan pitkäaikaistyöttömien pitkäkestoisia ja toimintakyvyn huomioivia tukitoimia, joissa säännöllinen ja osallistava toiminta ovat hyödyksi. Myös Kokkosen (2021) näkemys on, että sosiaalityö ei saisi kaventua pelkäksi aktivointi- ja osallisuustoiminnaksi. Hän näkee tämän merkitykselliseksi, koska osa sosiaalityön asiakkaista on niin vaikeassa tilanteessa, että heidän perustarpeisiinsa tulisi ensin vastata, ennen kuin katse suunnataan työmarkkinoille. Näin saadaan tuettua heidän autonomiaansa ja toimintakykyään. (Emt.) Kuntien tulisi panostaa erilaisiin mahdollisuuksiin osallistua vapaaehtoistyöhön, osa-aikatyön järjestämiseen ja sosiaalisiin yrityksiin (Isola ym. 2015, 81–82). Osallistua tulisi voida hyvinkin matalalla kynnyksellä: tarvitaan kotiin vietävää sosiaalista tukea sekä tiloja, joihin voi saapua vapaasti osallistuen tai olla osallistumatta. Sosiaalityön rooli on tulevaisuudessa yhä keskeisempi osallistavan toiminnan sekä tätä edistävien rakenteiden kehittämisessä.

KIRJALLISUUS

- Ala-Kauhaluoma, Mika & Tuusa, Matti (2015) Sosiaalinen kuntoutus nuorten osallisuuden vahvistajana. *Kuntoutus* 38 (1), 35–41.
- Ellonen, Noora & Niemelä, Jukka & Saloniemä, Antti (2017) Aktivointi ja pitkäaikaistyöttömien monenlainen toimijuus. *Janus* 25 (4), 280–296.
- Findikaattori (2022) Pitkäaikaistyöttömät. <https://findikaattori.fi/fi/37> Luettu 7.10.2021.
- Folkman, Susan & Lazarus, Richard S. & Dunkel-Schetter, Christine & DeLongis, Anita & Gruen, Rand J. (1986) Dynamics of a stressful encounter. Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology* 50 (5), 992–1003. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.5.992>
- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: SKS.
- Hiilamo, Heikki & Hänninen, Sakari & Kinnunen, Kaisa (2011) Huono-osaisuuden ja sairastavuuden yhteyttä diakonian asiakkailla. *Sosiaaliläketieteellinen aikakauslehti* 48 (1), 4–21.
- Hiilamo, Heikki (2014) Voisiko osallistava sosiaaliturva lisätä osallisuutta? *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (1), 82–86.
- hooks, bell (2014) *Yearning. Race, gender and cultural politics*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315743110>
- Hänninen, Vilma (1999) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta Universitatis Tampereensis* 696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hyvärinen, Matti & Löyttyniemi, Pirjo (2005) Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tilttula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189–222.
- Isola, Anna-Maria & Turunen, Elina (2014) Syrjäytymisestä selviytymiseen. Köyhyydestä ja sosiaalisista mahdollisuuksista kertovan laadullisen seuranta-aineiston (2006–2012) kuvaus. *Kelan työpapereita* 62/2014. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Isola, Anna-Maria & Turunen, Elina & Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Hiilamo, Heikki (2015) Syrjäytynyt ihminen ja kunta. *KAKS – Kunnallissalan kehittämissätiö*. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissätiö Kaks.
- Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leemann, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Salla & Ketotokoi, Anna (2017) Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamas-

- sa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen työpaperi 33/2017. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Isola, Anna-Maria & Nousiainen, Marko & Valtari, Salla (2020) Osallisuustyö välineenä heikossa asemassa olevien vallan lisäämiseen. Teoksessa Lea Suominen-Erhiö, Anneli Pohjola, Mirja Satka & Jenni Simola (toim.) Sosiaaliala uudistuu – tietopohjan ja vuorovaikutuksen kysymyksiä. Huoltajasäätiö, 165–188. <https://www.huoltaja-saatio.fi/verkkojulkaisut/> Luettu 30.6.2022.
- Isola, Anna-Maria & Virrankari, Lotta & Hiilamo, Heikki (2021) On social and psychological consequences of prolonged poverty—A longitudinal narrative study from Finland. *Journal of Social and Political Psychology* 9 (2), 1–17. <http://dx.doi.org/10.5964/jssp.7615>
- Isola, Anna-Maria & Karjalainen, Antti & Martinen, Elina (2022) Juuritarinat-osa-tutkimus hankkeessa Köyhyyden kertomattomat kokemukset Turussa 1800-luvulta nykypäivään. Turun yliopisto 2021–2024. <https://sites.utu.fi/juuret/tutkimus/> Luettu 7.3.2022.
- Jahoda, Marie (1988) Time: a social psychological perspective. Teoksessa Michael Young & Tom Schuler (toim.) *Rhythms of society*. London: Routledge, 154–172.
- Kielitoimiston sanakirja (2021) Helsinki: Kotus. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/> Luettu 29.6.2022.
- Kokkonen, Tuomo (2021) Osallisuuspolitiikka aikuissosiaalityön asiakkuuden ja työtapojen määrittäjänä. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Anu-Riina Svenlin & Kati Turtiainen *Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Laki julkisesta työvoima- ja yrityspalvelusta 1295/2002
- Leemann, Lars & Kuusio, Hannamaria & Hämäläinen, Riitta-Maija (2015) Sosiaalinen osallisuus. Sosiaalisen osallisuuden edistämisen koordinaatiohanke (Sokra). Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. www.thl.fi/sokra. Luettu 6.6.2020.
- Leemann, Lars & Isola, Anna-Maria & Kukkonen, Minna & Puromäki, Minna & Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna (2018) Työelämän ulkopuolella olevien osallisuus ja hyvinvointi. Kyselytutkimuksen tuloksia. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen työpaperiteita 17/2018. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Leemann, Lars & Martelin, Tuija & Koskinen, Seppo & Härkänen, Tommi & Isola, Anna-Maria (2022) Development and psychometric evaluation of the experiences of social inclusion scale. *Journal of Human Development and Capabilities*, 23 (3), 400–424. <https://doi.org/10.1080/19452829.2021.1985440>
- Martela, Frank & Steger, Michael (2016) The three meanings of the meaning in life: Distinguishing coherence, significance and purpose. *The Journal of Positive Psychology*, 11 (5), 531–545. <https://doi.org/10.1080/17439760.2015.1137623>
- Mikkonen, Juha (2012) Syrjäytyä vai selviytyä? Nuorten pienituloisuuden syitä, seurauksia ja arjen selviytymiskeinoja. Eapn-fi. http://www.koyhyyskirjoitukset.org/syrjaytya_vai_selviytya.pdf Luettu 12.10.2021.
- Nikka, Laura (2019) Vastatarinoita kilpailuyhteiskunnalle. Osallisuusteoreettinen ja narratiivinen tutkimus Party-hankkeen asiakkaiden osallisuuden ja selviytymisen kokemuksista. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalityöiden laitos, Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2019052016187>
- Nussbaum, Martha (2011) *Creating capabilities: The human development approach*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena (2013) Nuorten aikuisten miesten osallisuuden ja toimijuuden reunaehdot sosiaali- ja työvoimapaaluissa. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 113–145.
- Pojjula, Soili (2007) *Irtisanotut – muutos, menetys, selviytyminen*. Helsinki: Kirjapaja.
- Pojjula, Soili (2018) *Resilienssi. Muutosten kohtaamisen taito*. Helsinki: Kirjapaja.

- Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno (2013) Osallisuus ei ole keino tai väline – palvelut ovat! Teoksessa Taina Era (toim.) Osallisuutta vai pakkoa? Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. Jyväskylä: JAMK, 12–34.
- Raunio, Kyösti (2009) Olennainen sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus.
- Reimer, Bill (2004) Social exclusion in a comparative context. *Sociologia Ruralis* 44 (1), 76–94. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00263.x>
- Sen, Amartya (1999) *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Schutze, Fritz (1977) Die technik des narrativen interviews in interaktionsfeldstudien – dargestellt an einem projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen. *Julkaisematon käsikirjoitus*. Bielefeld: Bielefeldin yliopisto.
- Thomas, Nigel (2007) Towards a theory of children's participation. *The International Journal of Children's Rights* 15 (2), 199–218. <https://doi.org/10.1163/092755607X206489>
- Thompson, Michael & Wildavsky, Aaron (1986) A poverty of distinction. From cultural homogeneity to heterogeneity in the classification of poor people. *Policy Sciences* 19 (2), 163–199. <https://doi.org/10.1007/BF02113494>
- Vasilyuk, Fyodor (1991) *The psychology of experiencing*. New York: Harvester Wheatsheaf.